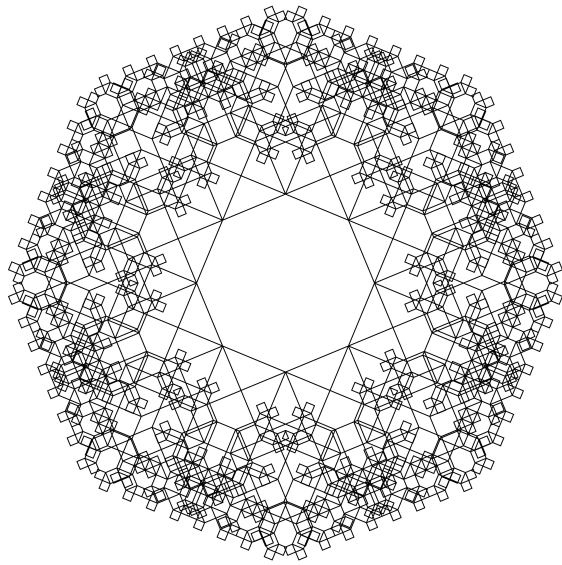

Disciplina Nomine Dharma

RATIO RES TEMPERAT OMNES

Τύχη

Hoofdstuk 5

Commentaar

Oorzaak en gevolg

“The Buddha taught that one’s present condition, whether of happiness or suffering, is the result of the accumulated force of all past actions or Karma.” (pag. 14, “oorzaak”)

Voor een gedeelte is dit waar, maar het is een grove vereenvoudiging. Er ontbreken twee belangrijke opmerkingen:

- (1.) In de eerste plaats wordt er impliciet aangenomen dat de huidige toestand het gevolg is van *uitsluitend* aanwijsbare oorzaken.
- (2.) In de tweede plaats dat dat gevolg veroorzaakt wordt door het *eigen* handelen, mogelijk in vorige levens.

Beide impliciete aannamen zijn onwaar.

Wat betreft punt (1.) worden de invloeden die ons bestaan regelen veel vollediger en helder beschreven door Epicurus: ἃ μὲν κατ’ ἀνάγκην ἐστίν, ἃ δὲ ἀπὸ τύχης, ἃ δὲ παρ’ ἡμᾶς, διὰ τὸ τὴν μὲν ἀνάγκην ἀνυπεύθυνον εἶναι, τὴν δὲ τύχην ἄστα- τον ὁρᾶν, τὸ δὲ παρ’ ἡμᾶς ἀδέσποτον, ᾧ καὶ τὸ μεμπτὸν καὶ τὸ ἐναντίον παρακολουθεῖν πέφυκεν. (Epicurus, Men. 133).¹

Hier worden dus drie typen invloeden genoemd:

- (i) ἃ μὲν κατ’ ἀνάγκην ἐστίν: de dingen *die uit noodzakelijkheid gebeuren*, de dingen die -gegeven de omstandigheden- onmogelijk anders hadden kunnen gebeuren. Bijvoorbeeld de dingen die een aanwijsbare natuurwet volgen: een knikker die in de lucht losgelaten wordt, valt.
- (ii) ἃ δὲ ἀπὸ τύχης: de dingen *die toevallig gebeuren*: het regent vandaag. Het bestaan van toeval heeft een gedegen natuurwetenschappelijke onderbouwing: we kennen het onzekerheidsprincipe van Heisenberg en in de wiskunde de chaostheorie. Samen is dat ruim voldoende om de invloed van het toeval op ons bestaan niet te kunnen ontkennen.

¹Hij houdt het er liever op dat sommige dingen noodzakelijkerwijze gebeuren, terwijl andere toevallig gebeuren en weer andere in onze macht liggen. Hij ziet immers dat wat noodzakelijk is niet afgewend kan worden, en dat het toeval onberekenbaar is, terwijl wat in onze macht ligt niet aan iets anders onderhorig is. Dit laatste kan dan ook onderwerp zijn van blaam of het tegendeel, lof. (Vertaling: Keimpe Algra)

- (iii) ἃ δὲ παρ' ἡμᾶς: de dingen die van ons komen: de dingen *waar wij invloed op hebben*; de ervaring leert dat er zaken zijn waar wij invloed op hebben.

Epicurus' directe implicatie is duidelijk en daar kan ik het mee eens zijn: διὰ τὸ τὴν μὲν ἀνάγκην ἀνυπεύθυνον εἶναι, hetgeen noodzakelijkerwijs gebeurt is onontkoombaar τὴν δὲ τύχην ἄστατον ὄρᾶν, op hetgeen toevalligerwijs gebeurt is geen pijn te trekken, τὸ δὲ παρ' ἡμᾶς ἀδέσποτον, ᾧ καὶ τὸ μεμπτὸν καὶ τὸ ἐναντίον παρακολουθεῖν πέφυκεν: datgene dat in onze macht ligt wordt niet door iets anders bestuurd en daardoor komt daaruit voort wat ons verweten kan worden of het tegenovergestelde (d.w.z. datgene waarvoor we geprezen kunnen worden).

Er wordt in het boeddhisme over het hoofd gezien dat er i.h.a. een zekere *kans* is dat de noodzakelijke voorwaarden vervuld zijn om van een oorzaak tot een gevolg te komen. Meestal speelt het toeval geen ondergeschikte rol. Een deterministisch wereldbeeld is weliswaar gemakkelijker te begrijpen, maar het wordt niet gerechtvaardigd door de fysica.

Het bovenstaande is dus een essentieel punt van kritiek op de boeddhistische manier van denken: **ze geven een veel te eenvoudige voorstelling van zaken als ze beweren dat *alles* een *aanwijsbare* oorzaak heeft.**

Ook op punt (2.) valt het nodige aan te merken, zelfs als we ἃ κατ' ἀνάγκην en ἃ ἀπὸ τύχης buiten beschouwing laten. We kunnen niet altijd voor alle ἃ παρ' ἡμᾶς verantwoordelijk gesteld worden. Het “ἃ παρ' ἡμᾶς” is “*dat wat in onze macht ligt*”. De vraag is hier wat ‘onze’ betekent. In het algemeen betekent het dat ‘ons mensen’. Daarvoor kan dan iemand, of een groep, verantwoordelijk geacht worden. Een bepaald persoon kan er dan meer of minder voor verantwoordelijk gesteld worden. Het moet niet rechtvaardig geacht worden de gevolgen te dragen van datgene waar men niet verantwoordelijk is.

– In deze zin is het boeddhisme **wel realistisch, maar niet rechtvaardig.**

– Impliciet maakt het boeddhisme je (mede)verantwoordelijk voor datgene wat andere mensen doen. Opzichzelf is dat niet altijd onredelijk en soms –en voor je eigen omgeving zelfs vaak– is het wel heel redelijk. Het is opvallend hoeveel mensen voor deze medeverantwoordelijkheid weglopen of hem ontkennen. **Het laten inzien dat je soms in hoge mate verantwoordelijk bent voor het doen en laten van je medemens is een sterk punt van het boeddhisme.** Het woord verantwoordelijkheid wordt hier niet gebruikt; je moet de juiste condities scheppen. (pag. 15, “conditions”)

Karma

The Buddha taught that one's present condition, whether of happiness or suffering, is the result of the accumulated force of all past actions or Karma. The Buddha taught that one's present condition, whether of happiness or suffering, is the result of the accumulated force of all past actions or Karma. (pag. 13, “karma”)

Een akelig punt van ‘karma’ is, dat het boeddhisme er in feite van uitgaat dat de wereld eerlijk is: als je het akelig hebt wordt dat veroorzaakt door karma vergaard in het verleden. Het is

dus 'eigen schuld'. In werkelijkheid bestaat er ook toeval en kun je niet alleen door eigen en andermans daden, maar ook door toeval in akelige situaties verzeild raken.

"Law of Karma is an important application of the Principle of Cause and Effect in morality.

The denial of the Law will destroy all moral responsibility". (pag. 14, "responsibility")

Hier komt de aap uit de mouw en zien we waarom boeddhisten in Karma willen geloven. De gedachte is kennelijk: 'als je niet gelooft in de wet van oorzaak en gevolg, en wanneer je zo de oorzaak van je ellende op het toeval of op andere mensen kunt afschuiven, kun je ongestraft immoreel leven'.

De tekst maakt duidelijk dat de theorie van het Karma is bedacht met de beste bedoelingen, maar wel met de gedachte dat de mensen een stok achter de deur nodig hebben. Karma, hemel en hel lijken dezelve bedoeling te hebben: de mensen in het gareel te houden.

Rebirth

"According to the Buddhists, rebirth takes place at the end of this life. Buddhists regard rebirth as a fact. There is evidence that each person has lived many lives in the past and will continue to lives more in the future". (pag. 15, "rebirth")

Naar mijn mening wordt 'herboren worden' hier veel te letterlijk opgevat. Er kan geen sprake zijn van één persoon met meer levens. M.i. ontstaan met nieuwe levens nieuwe personen. De persoonlijkheid van één iemand verspreidt zich continu over zijn omgeving en beïnvloedt personen waarmee hij omgaat. Zo wordt een persoonlijkheid ook voortdurend beïnvloed, zodat de persoonlijkheid -zelfs in één leven- een nogal volatiel gegeven is en niet erg wel-bepaald. We moeten daarom ook het karma, waar iemand bij zijn geboorte mee wordt opgezadeld, zien als het effect van de wilsuitingen van andere, vóór hem levende personen. Op zo'n manier is ieder geboorte ook een 'wedergeboorte'. Maar niets is constant, alles verandert continu, ook de 'persoon' die we zijn.

Een vriendelijke bijkomstigheid van het niet-geloven in een persoonlijke wedergeboorte is: dat je bij het doodgaan direct een persoonlijk Nirvana cadeau krijgt.

De stok achter de deur is er toch wel een beetje: de personen om je heen erven voortdurend jouw 'Karma'.

De ziel

Het bestaan van de ziel: een (eeuwige?) constante die in een persoon aanwezig is, een onveranderlijk *ik* is een illusie. De illusie wordt veroorzaakt door de *Ego Trick* (Julian Baggini, UK, 1968): een gevoel van eenheid dat gecreëerd wordt in een chaotisch samenraapsel van een lichaam en gedachten, herinneringen, gevoelens en ervaringen in een brein zonder centrale controle. Niet zozeer het *zelf* (de bundel van mentale, neurologische en fysiologische processen) is een illusie, maar de gedachte dat dit zelf een onveranderlijke, eeuwige kern heeft.

In de praktijk werkt de truc en *de ervaring van een ik* wel. In die zin is het *ik* is dus wel degelijk reëel. Het is alleen niet zo dat er een eenheid ten grondslag ligt aan dit *ik*. Het *zelf* is

een werkbare constructie die veel minder coherent en eenduidig in elkaar steekt dan je op het eerste gezicht denkt. Er bestaat geen *zelf* waar je identiteit in besloten ligt. Het lichaam, je hersenen en het functioneren van het geheel bepalen wie je bent. De ervaring van *jezelf* is een intern en psychologisch fenomeen. Het *ik* heeft de realiteit van een golf of van een stroom.

Ons *bewustzijn* (onze *geest*) is een aaneenschakeling van gewaarwordingen, en -het lichaam buiten beschouwing gelaten- valt het *ik*, het 'ding' dat die gewaarwordingen heeft, daarmee samen. De idee dat er een *geest* onafhankelijk van het *lichaam* bestaat is² een misvatting. Ze vormen een niet te scheiden eenheid³, zoals ook een watergolf en het water niet te scheiden zijn.

De '*systematic elusiveness of I*' (Ryle) maakt dat we het *ik* ook niet echt kunnen kennen: we kunnen niet object en subject tegelijk zijn. Het is als het ervaren van het *nu*. Het moment dat je je volledig bewust bent van jezelf, verandert de ervaring die je probeert te observeren. De waarneming beïnvloedt het waargenomene.

De tekst onder het kopje "Impersonality" (pagina 12) geeft aardig weer hoe je er mee om kunt gaan.

Onthechten of niet?

Het boeddhisme leert ons dat we ons kunnen wapenen tegen het lijden door je niet aan iets te hechten. Dat is natuurlijk een waarheid als een koe en het is duidelijk dat onthechten tot een grote mate van gelijkmoedigheid kan leiden.

Als mens kunnen we er echter ook voor kiezen niet te onthechten van bepaalde personen of zaken. Dat impliceert 'craving and clinging' en leidt als zodanig tot allerlei gevaren waar het boeddhisme voor waarschuwt.

Als het geen ander levend wezen schaaft, kun je het risico nemen, maar je moet je ervan bewust zijn dat het noodzakelijkerwijs zal leiden tot lijden. Dat zal namelijk gebeuren zodra datgene waaraan je gehecht bent vergaat. D.w.z. overgaat in een toestand waaraan je niet meer wilt of kunt hechten.

Het is de vrije wil die hier de keuze biedt tussen gehechtheid en lijden of onthechtheid en gelijkmoedigheid. Aan U de keus. Maar je kunt niet selectief shoppen: gehechtheid zonder lijden is geen optie.

Het is natuurlijk mogelijk dat je eigen bestaan vergaat vóórdat diegene/datgene waaraan je gehecht bent. Dan zul je op die wijze afstand moeten doen, met een gelijksoortig resultaat.

Oplettendheid

De aandacht of oplettendheid bij gewone dagelijkse zaken, die ook een vorm van meditatie genoemd wordt, is iets dat we ook in de klassieke cultuur gewoon tegenkomen. Hier een stukje Epictetus (Rome, ca 50–130 na Chr.).

²Gilbert Ryle, UK, 1900 – 1976.

³Ryle geeft het voorbeeld van iemand die een rondleiding in een universiteit krijgt en er de collegezalen, aulas, gangen, enz. te zien krijgt, maar toch nog op het laatste vraagt wanneer we men hem nu echt de 'universiteit' zal tonen.

Περὶ προσοχῆς. Ὅταν ἀφῇς πρὸς ὀλίγον τὴν προσοχήν, μὴ τοῦτο φαντάζου, ὅτι, ὁπότεν θέλῃς, ἀναλήψῃ αὐτήν, ἀλλ' ἐκεῖνο πρόχειρον ἔστω σοι, ὅτι παρὰ τὸ σήμερον ἀμαρτηθὲν εἰς τὰλλα χεῖρον ἀνάγκη σοι τὰ πράγματα ἔχειν. (Epictetus: Dissertationes ab Arriano digestae, Book 4, chapter 12.)

Over oplettendheid. Wanneer je je oplettendheid even laat verslappen, denk dan niet dat je die weer kunt activeren wanneer je maar wilt, maar houd voor ogen dat je er door de fout die je vandaag begaat, ook in andere opzichten slechter aan toe bent.

Πρῶτον μὲν γὰρ τὸ πάντων χαλεπώτατον ἔθος τοῦ μὴ προσέχειν ἐγγίνεται, εἴτα ἔθος τοῦ ἀναβάλλεσθαι τὴν προσοχήν· αἰεὶ δ' εἰς ἄλλον καὶ ἄλλον χρόνον εἴωθας ὑπερτίθεσθαι τὸ εὐροεῖν, τὸ εὐσχημονεῖν, τὸ κατὰ φύσιν ἔχειν καὶ διεξάγειν.

Eerst begin je (en dat is het gevaarlijkst) eraan te wennen niet op te letten, vervolgens ontwikkel je ook de gewoonte het opletten steeds uit te stellen; daarmee raak je eraan gewend je welzijn, je evenwichtigheid en je leven en handelen in overeenstemming met de natuur steeds maar weer tot een later tijdstip uit te stellen.

Εἰ μὲν οὖν λυσιτελὴς ἡ ὑπέρθεσις ἐστίν, ἡ παντελὴς ἀπόστασις αὐτῆς ἐστὶ λυσιτελεστέρα· εἰ δ' οὐ λυσιτελεῖ, τί οὐχὶ διηνεκὴ τὴν προσοχήν φυλάσσεις;

Als uitstel nuttig is, dan is definitief afstel nog veel nuttiger; maar als uitstel niet nuttig is, waarom handhaaf je je oplettendheid dan niet constant?

Ἐσήμερον παῖξαι θέλω. τί οὖν <κωλύει> προσέχοντα; ἄσαι. τί οὖν κωλύει προσέχοντα; μὴ γὰρ ἐξαιρεῖται τι μέρος τοῦ βίου, ἐφ' ὃ οὐ διατείνει τὸ προσέχειν; χεῖρον γὰρ αὐτὸ προσέχων ποιήσεις, βέλτιον δὲ μὴ προσέχων;

'Vandaag wil ik spelen.' Wat verhindert je dan om dat oplettend te doen? 'Zingen.' Wat verhindert je om dat oplettend te doen? Er is toch geen enkel onderdeel van het leven waarin oplettendheid niét op zijn plaats is? Of zul je het soms slechter doen wanneer je oplettend bent en beter wanneer je niet oplettend bent? En welk ander onderdeel van het leven wordt beter uitgevoerd door mensen die niet oplettend zijn?

Nawoord

En wat is het dan dat je hieruit geleerd hebt? Als ik me gedraag zoals hier wordt aanbevolen, dan ben ik toch Gekke Henkie?

Dat zijn voor de hand liggende vragen. Maar ze zijn nauwelijks terzake. Als je de eerste vraag stelt zal ik antwoorden: “Ik heb een ceder in mijn tuin geplant, ge kunt hem zien ge schijnt het niet te willen”. Op de tweede vraag zal ik antwoorden dat ik je niet zal aansporen om je te gedragen zoals in hoofdstuk 2 of 3 wordt aanbevolen. Blijkbaar ben je geen Bodhisattva en niemand zal je aanraden het te worden.

Maar het is misschien toch aardig als ik probeer uit te leggen waarom de hier verzamelde teksten iets voor me betekenen. Ik vind dat de tekst duidelijk maakt wat de zin van een leven kan zijn, en dat er een levenshouding uit oprijst die begrijpelijker is en de mensen beter helpt dan die van de bekende religies. Als meer mensen met de voorgestelde instelling door het leven zouden gaan, zouden ze de wereld een betere plaats maken. En ieder die het voorgestelde gedrag gedeeltelijk realiseert, maakt daarmee alleen al de wereld een iets rustiger en prettiger plek, in de eerste plaats voor zijn omgeving, maar daardoor ook al snel voor zichzelf.

De aanbevolen levenshouding moet je wel serieus, maar niet letterlijk nemen. Het is een richtlijn. Zelf probeer ik die vaak wel te volgen, maar het is goed te weten wanneer je ervan afwijkt, en wat de voor- en na-delen zijn van dat afwijken.

Doordat ik na mijn leven geen wedergeboorte verwacht – omdat er geen ik bestaat die los van mijn lichaam naar een volgend bestaan kan overstappen – zou ik ook niet bang hoeven zijn voor ‘slecht karma’ dat ik in mijn huidige bestaan opbouw. Maar ik ben ervan overtuigd dat mijn bestaan invloed heeft op anderen om mij heen. Zoals ook de anderen om mij heen, –in persoon, in boeken, door muziek of anderszins– weer invloed op mij hebben. Op die wijze is je persoonlijk bewustzijn en ‘karma’ van directe invloed op je omgeving. En die invloed bestaat direct of indirect ook nog ná je fysieke bestaan. Daarom is het toch nuttig om ‘goed karma’ op te bouwen.

Verder heeft de boeddhistische religie een veel rationeler en redelijker kijk op de wereld dan alle andere religies die ik ken. Het is veel minder afhankelijk van ‘geloof’. Ik gun iedereen zijn *geloof*, maar ik vind dat men geen recht heeft anderen met zijn *geloof* lastig te vallen. En ik ontzeg mensen ook het recht om hun gedrag te rechtvaardigen op basis van hun geloof. Tenminste tegenover mensen die niet hetzelfde geloof hebben.

Kortom, de teksten geven me een richtsnoer voor mijn gedrag en ik kan op rationele gronden besluiten van deze richtlijn af te wijken. Voor een dergelijke rationele overweging dragen de teksten ook [tegen]argumenten aan. Dat geeft een mate van zekerheid en een grondslag aan de eigen verantwoordelijkheid.